

DOI: 10.33663/1563-3349-2022-33-31-40

УДК 321.01+340.1

В. П. ГОРБАТЕНКО,

доктор політичних наук, професор*

ORCID: 0000-0002-2400-954X

МЕСІАНІЗМ ЯК ПОЛІТИЧНА ХВОРОБА: ЧЕСЛАВ МІЛОШ ПРО РОСІЮ

У пропонованій статті на основі роздумів про Росію польського поета і політичного мислителя Чеслава Мілоша розглянуто явище політичного месіанізму. Показано двоїстий характер російської національної свідомості; розкрито особливості інтерпретації мислителем політичних детермінант творчості Ф. Достоевського; виявлено визначальні чинники радянського тоталітаризму, сформовані під впливом російської національної ідеї. З'ясовано перспективи подальшого суспільно-політичного розвитку Росії.

Ключові слова: месіанське світорозуміння, політичний месіанізм, національна ідея, національна свідомість, російський комунізм, російська культура.

Volodymyr Horbatenko. *Messianism as a political disease: Czesław Miłosz about Russia*

The proposed article examines the phenomenon of political messianism on the basis of reflections on Russia by the Polish poet and political thinker Czesław Miłosz. The dual nature of the Russian national consciousness is shown; the peculiarities of the thinker's interpretation of the political determinants of F. Dostoevsky's work are revealed; the defining factors of Soviet totalitarianism, formed under the influence of the Russian national idea, were revealed. Prospects for further socio-political development of Russia have been clarified.

Key words: messianic worldview, political messianism, national idea, national consciousness, Russian communism, Russian culture.

Вступ. Життя і творчість Чеслава Мілоша (1911–2004) – великого польського поета, есеїста, перекладача, політичного мислителя, лауреата Нобелівської премії – цінне джерело для усвідомлення витоків політичного месіанізму, що є синонімом макіавеллізму, насильства, ворожості, націоналізму й інших «хвороб», які дотепер супроводжують наше життя. Мілоша слід читати й перечитувати для того, щоб сприймати світ, повсякденне життя з цілковитою відповідальністю в ім'я торжества істини. У його творах простежується неймовірна глибина осмислення трагічного зіткнення загальнолюдських моральних цінностей з небаченими жорстокістю і цинізмом, властивими для Росії різних часів, незалежно від зміни її політичних режимів. Поета хвилюють труднощі, що їх пережила людина з «іншої» частини

* **Gorbatenko Volodymyr**, Doctor of Political Sciences, Full Professor

Європи: втрата принципів гуманістичного західноєвропейського світогляду, пов'язана з визнанням «другорядності» значної частини східноєвропейських народів і штучно утвореним кордоном між двома Європами; провінційність культури й болісне прагнення до подолання спотвореної культурної ідентичності; панування індивідуальної та колективної неправди. Творчість Мілоша демонструє досвід людини тієї частини Європи, де на тривалий час химерно переплуталися поняття добра і зла, істини і облуди. Не вірячи в можливість ідеального політичного ладу, він прагне обмеження масштабів несправедливості у світі й формування ідеального суспільства. Його ідеал – людина, яка перед лицем хаосу шукає своє місце в одухотвореному світі, наділена здатністю зайняти моральну позицію. В цьому контексті на особливу увагу заслуговують роздуми польського мислителя про витoki і наслідки російського месіанізму. Погляд Мілоша на російську версію месіанського світорозуміння водночас збігається із сучасним політологічним розумінням політичного месіанізму й разом із тим засвідчує неповторність її проявів на тлі загальноцивілізаційного розвитку.

Огляд літератури. Проблематика, пов'язана з Росією, найповніше висвітлена в книгах Ч. Мілоша «Родина Європа», «Земля Ульро», «Абетка», «Пошук Вітчизни», а також в есеях, присвячених творчості Л. Толстого, Ф. Достоевського, В. Белінського, Л. Шестова, О. Мандельштама та ін. Аналіз означеного доробку Ч. Мілоша має місце в працях польських дослідників Б. Торуньчик, М. Вуйтак, І. Грудзинської-Гросс, Є. Помяновського; російської дослідниці Н. Горбаневської; литовської – В. Ушинскене; білоруської – С. Мусієнко та ін.

Постановка проблеми дослідження. На основі творчого доробку Чеслава Мілоша, що стосується осмислення ним ідейно-теоретичних підходів російських інтелектуалів XIX–XX ст., пропонується виявлення особливостей месіанізму як характерної для Росії ментально-політичної хвороби.

Мета та завдання дослідження. Метою пропонованої статті є систематизація роздумів Ч. Мілоша щодо глибинного осягнення сутності російського інтелектуального середовища та особливостей російського національного менталітету. До основних завдань віднесені: з'ясування двійстого характеру російської національної свідомості; розкриття особливостей інтерпретації Ч. Мілошем політичних детермінант творчості Ф. Достоевського; виявлення чинників радянського тоталітаризму, сформованих під впливом російської національної ідеї.

Виклад основного матеріалу. Роздуми про Росію супроводжували Чеслава Мілоша все життя. Про це свідчать його численні публікації, зібрані Барбарою Торуньчик і Монікою Вуйтак в антологію «Росія. Погляд трансокеанічний», опубліковану у 2010 р. видавництвом «Zeszyty literackie»¹. З публікацій Мілоша про Росію постає його неоднозначна позиція. Неодноразово він зазначає, що любить росіян і їхню мову, але не любить Російську імперію. В цьому контексті Вікторія Ушинскене зазначає: «Мілоша

завжди насторожувала, якщо не лякала, трагічна двоїстість російської національної ідеї, замішаної на отруті «гегелівського укусу» («ukąszenie heglowskie») в поєднанні з традиціями православ'я: любов до всього живого уживається в російській людині з мовчазним підкоренням волі Божій, долі або державі, приводячи часом до найстрашніших і низьких вчинків, мотивованих нібито високою метою. Відмова від прав і свободи особистості в ім'я «спільного блага», сліпа віра в фатум, в історичний детермінізм (яку в юності сповідував сам поет), за його словами, отруїла не одну душу й не одну державу»². У політичному сенсі російське месіанське світорозуміння виявилось наслідком існування цілого народу у вигляді закритої, одновимірної спільності, невіршеності упродовж століть ключових соціальних проблем, втрати надії на краще майбутнє. Звідси – ідеї богообраності російського народу, спотворене уявлення про роль держави у подоланні кризових ситуацій, зміні світового розвитку, а також виправдання персоніфікованої диктатури, тоталітаризму.

Більше сорока років Мілош присвятив вивченню творчості Достоевського. За словами Єжи Помяновського, «Достоевський слугує Мілошу приводом – більше того, Архімедовою точкою опори, – щоб піднятися до розумових висот, вище шаблонів і упереджень, загальноприйнятих поглядів на Росію. А мимохідь – і на Польщу»³. Він читав у Каліфорнійському університеті курс лекцій, присвячених творчості російського письменника, намагаючись разом зі студентами з'ясувати політичний контекст творів Достоевського, незмінний ажіотаж довкола його творчості. У Достоевському Мілоша приваблювала суперечливість поглядів «небезпечного учителя», поєднана з прозріннями пророка, прижиттєва містика яких зрештою збулася у XX ст. Зважаючи на пророцтва письменника й переживши на власному досвіді буремні події XX ст., Мілош зауважує: «Справжній атеїст мусить визнати правоту Достоевського, а не прогресивної російської інтелігенції XIX ст., яка помилялася, гадаючи, що з поваленням царського устрою зникнуть пиха, жадібність, владолюбство, обман, раболіпство, жорстокість до ближніх чи байдужість до їхньої долі»⁴. На прикладі його ідейної спадщини Мілош намагався з'ясувати причини і наслідки месіанізму – хронічної хвороби, яка опанувала не лише Росію, а й Польщу та деякі інші країни.

Близькими для поета виявились пошуки Достоевським проявів зла і шляхів його подолання. Глибоко осмисливши загрози для цивілізації, висвітлені Достоевським, Мілош дійшов висновку: «Спір із Заходом (тобто із західним капіталізмом) становить саму суть месіанських галюцинацій Достоевського»⁵. Не скидаючи з рахунку те, що багато висновків письменника щодо цього виявились істинними, західні суспільства не застигли у своєму розвитку й значною мірою врахували трагічний досвід першої половини XX ст.: «Захід, не дивлячись на всі його проблеми – кризу віри й духовності, що загострилася останнім часом, поверховість мислення, гіпертрофоване споживацтво – справиться з “отрутою гегелівського укусу” і не піддасться злому зачаруван-

ню «Бісів»». Протистояти цьому повинні «здоровий глузд, душевна рівновага й традиція “нейтралізації ідеологічної отрути”, що склалася історично»⁶. Зосереджуючись на цих ідеях, Мілош присвячує творчості російського письменника і мислителя цілий ряд своїх есеїв.

В есеї «Достоевський і західна релігійна уява» Мілош привертає увагу до висловлювання Достоевського, який говорить, що якби він мусив вибирати між Христом і істиною, то вибрав би Христа. Відповідно спочатку він вірив у людинобога, пізніше повірив у Боголюдину й так і не зміг подолати цієї суперечності. «Він дозволив своїй есхатологічній пристрасності захопити себе й визнав російських мужиків-християн єдиною надією людства. Його ересь, ересь про руського Христа, означала, що, встоявши перед іншими спокусами polegшити собі проблеми, він не зміг встояти перед спокусою месіанськи-націоналістичною»⁷. А отже, релігійні пошуки Достоевського не слід розглядати лиш як гідну поклоніння пам'ятку минулого. Їх осучаснюють небезпечні суперечності між наукою і світом цінностей.

Прописана в «Легенді про Великого Інквізителя» можливість обирати співробітництво з дияволом зі співчуття до людей зазвичай закінчується трагічно. Звідси, робить висновок Мілош: «Ніщо: жодні найвищі гасла, жодна істина, жодна віддалена мета – не можуть виправдати страждань окремої людини. Тому, що для справжнього атеїста російський комунізм винен у злочинах воістину жахливих: як у фізичних тортурах, яким він піддав мільйони беззахисних людських істот, так і в тортурах духовних, до числа яких входять страх і відречення, під впливом страху, від звичайних моральних інстинктів і участі в релігійних обрядах. Саме переслідуючи релігію, яка для атеїста є гідним захоплення витвором людської уяви і дієвим засобом, що пом'якшує тягар життя і смерті, комунізм виявив себе як антилюдська система»⁸. Отже, на прикладі росіян є всі підстави вважати, що релігійно-політична ересь закінчується месіанізмом. Однак ще багато християн, б'ючи в бубни, будуть переходити до табору людинобога, забуваючи про зворотний шлях, пройдений колись російським письменником.

В есеї «Достоевський і Сартр» Мілош проводить думку про те, що історія сприйняття Достоевського дослідниками його творчості є зразком зміни характеру інтелектуальної моди і впливу різних філософських течій. Особлива роль у його популяризації належить фрейдизму з його увагою до підсвідомості людини. Прагнучи підійти до творчості Достоевського об'єктивно, Мілош намагається досягнути його роль і міжнародне значення. Він, зокрема, пише: «Для мене Достоевський більш цікавий як людина, в якій в житті був лише один справжній любовний роман – з Росією, – який вибрав Росію справжньою героїнею своїх творів. Може видатися, що психологія його героїв і відкриття щодо побудови роману роблять його письменником воістину міжнародним, націоналізм же його, його обожнювання трону й вівтаря, його шовіністична ненависть до католиків і євреїв, його знущання над французами і поляками – все це замикає його в межах однієї країни. На

мій погляд, все якраз навпаки: чим більше Достоевський російський, чим більше – з любові до Росії він підданий фобіям і маніям, тим більше його роль свідка всієї інтелектуальної історії останніх двох століть. Він же сам сказав: “Усе в майбутньому столітті” – а вже в дарі пророцтва йому не відмовиш»⁹. Мілош наголошує, що, захоплюючись романами російського письменника, не слід забувати про його оди з приводу Кримської війни, смерті Миколи I й коронації Олександра II, в яких він висловлює погрози на адресу західних країн і виправдовує російське самодержавство.

У творчості Достоевського химерно співіснують дві тенденції – соціалістична і самодержавна. На думку автора есею, означені тенденції пов’язані з відмінним від європейського характером історичного розвитку Російської імперії: «Європейський розумовий переворот, що почався в XVI ст., досяг Росії зі значним запізненням, і освічені росіяни впродовж кількох десятиліть засвоїли ідеї, які в Західній Європі формувалися поступово, впродовж кількох століть. Як бачимо, звідси виняткова сила й отрута цих ідей, які не зустрілися з добре розвинутим організмом, що володіє численними функціями»¹⁰. Відповідно російська інтелігенція мріє про великий революційний акт, виправдання якого вона залишає історії. Достоевський у цьому контексті висловлює вкрай реакційні ідеї, звинувачуючи Захід у руйнівних атеїстичних і соціалістичних ідеях та відводячи роль рятівника світу російському царизмові й православному російському народові.

Разючою, з погляду Мілоша, є схожість позицій російської інтелігенції, описаних Достоевським, і західних мислителів через сто років. Зокрема, йдеться про ідеї Жана-Поля Сартра з його людиною дії, що прагне скинути з престолу Бога і зайняти його місце. Стосовно цього автор зазначає: «Я маю на увазі знамените сартрівське “пекло – це інші”, тобто питання відносин між суб’єктом й іншими людьми, також суб’єктами: окрема людина прагне захопити владу над іншими, перетворити їх на об’єкти, а оскільки, дивлячись на них, він бачить в їхніх очах те ж саме бажання перетворити її на об’єкт, інші стають її пеклом»¹¹. Усе це перегукується із суперечливою проблематикою гордості й приниження, допустимості існування великих людей, яким історія відпускає гріхи, властивою для героїв Достоевського. Інтелектуальні зусилля Сартра в черговий раз підтверджують істину про те, наскільки руйнівними й штучними стосовно реального життя можуть виявитись ідейні пошуки, які переступають межу християнської моралі: «Він був постійно в пошуках une cause, якій міг би віддати свої сили. Усі ці causes поєднувала надія повалити наявний порядок і замінити його іншим – хоча щодо того, яким саме, точка зору Сартра постійно змінювалася. Дещо комічно-патетичне було в тому, як він знаходив своїй надії місце у все нових і нових країнах: СРСР, Югославія, Куба, Китай – і почергово розчаровувався, прийшовши, врешті-решт, до роздачі листівок на вулиці з молодими ліваками»¹². До того ж Сартр цікавить автора не лише як ідейно близький до Достоевського, а і як такий, що є типовим прикладом орієнтації багатьох інтелігентів і напівінтелігентів.

Небезпека, отже, таїться у відкиданні людьми релігії, традиційної моралі, гонитві за наживою будь-якою ціною, абстрактних фантазіях щодо порятунку людства, поділі людей на обраних і всіх інших, освяченому ореолі героїзму й мучеництва. Група Нечаєва, що дала привід Достоевському для написання «Бісів», і «Червоні бригади» в Італії є наслідком усього цього. Час від часу справджується висновок Достоевського про те, що людина не вміє бути вільною, що вона поклоняється богам, а якщо ж їх немає – кланяється ідолам, в ім'я торжества яких стає готовою на найгірші жорстокості.

Мілош, аналізуючи російську літературу, розвінчує міфи й довокola інших її імен. Це стосується, зокрема, творчості й особистості Олександра Пушкіна, якого пропаганда віднесла до яскравих представників, що сприяли розвитку польсько-російської дружби. З огляду на це він пропонує нестандартну трактовку поеми «Мідний вершник», де розкриває складну антиномію тоталітарної влади і трагедії окремої людини, істинну суть нерозв'язного конфлікту між владою і творчою особистістю. Зокрема, він зазначає: «Однак у поемі відбувається роздвоєння. І спроба описати Петербург інакше, ніж описав його Міцкевич, засвідчує принципову амбівалентність; жалість до жертв насилля непомітно переходить у поклоніння абсолютній владі, культ абсолютної влади непомітно переходить у жалість до її жертв. Хто знає росіян, той знає, що цей вузол вони досі не зуміли в собі розв'язати»¹³. Мілош звертає увагу й на інші вірші, істинний зміст яких ретельно приховувався в Росії від широкого загалу. Водночас він пише: «Вірогідно, тільки тоді відносини між двома країнами увійдуть у нову фазу, коли в російських школах піддадуть чесному аналізу вірші Пушкіна “Обмовникам Росії”, “Бородінська річниця”, “Він поміж нами жив...”»¹⁴. Тим самим автор підводить до висновку: спотворення історичного контексту невідворотно призводить до приниження людей і явищ.

Мілош постійно звертається до російської історії, до культури цієї країни як до суперечливої, неоднозначної альтернативи Заходу, аби краще «зуміти виразити те, що він називає своєю “східною складовою”»¹⁵. Не потрапити під її вплив у період між двома світовими війнами, коли внаслідок російської революції вікова мрія про рівність і справедливість уявлялася мільйонам людей здійсненною, було майже неможливо, про що нагадує Мілош у «Родинній Європі», раніше за інших усвідомивши всю згубність комуністичного режиму: «Магнетична притягальність марксизму пояснюється хіба що тим, що він з'явився в момент, коли світ, трактований подвійно, в категоріях і наукових, і гуманістичних, робився важкодоступним, і що примітивнішим був розум, то більшу насолоду він черпав від зведення множини, що розсіпалася, до спільного знаменника»¹⁶. Ліві ідеї впевнено опановували світ, а разом на широких європейських теренах суспільного життя народжувалися зловісні тоталітарні режими. І якщо гітлерівський сприймався як тимчасове затемнення, то сталінський – як вірогідна альтернатива капіталістичній несправедливості Заходу.

Не можна скидати з рахунку й новаторські віяння, що мали місце в новій пролетарській культурі, зокрема, й літературі на чолі з могутнім пролетарським поетом. Характеризуючи це явище на межі тодішнього захоплення й розчарування, Мілош згадує: «Ми спиналися, додаючи собі кілька сантиметрів зросту, напружували м'язи і били себе кулаком у груди, щоб у своїх очах видаватися горилами, сповненими зневаги до згубної культури. Ці пориви в мене доволі швидко поступилися місцем сорому. ... Але Маяковський означав для мене їхню Революцію і хтозна, чи не всю їхню цивілізацію, завжди амбівалентну, таку могутню, спраглу справедливості в літературі, таку нужденну й жорстоку в справах земних, немовби всі їхні сили розряджалися в незвичайних подвигах і нічого не залишалося для скромних прагнень гармонії і щастя, викорінюваних як зрада й слабкість, ніби правдою був вислів про росіян, що “можучи більше, не можуть менше”. Манія гігантизму – така очевидна в Маяковського, що за неї він заплатив самовбивчим пострілом, бо ніхто не роздимає себе безкарно, втікаючи від власного центру, від внутрішньої точки опори, – відштовхувала мене як вид брехні, і тим самим російський комунізм втрачав для мене цінність обітниць»¹⁷. Отже, Мілош пов'язував саму суть російської революції та революційного будівництва не з ідеями, що проникли із Заходу, а переважно з російським менталітетом: «Але російські революціонери, мріючи про *tabula rasa*, брехали самі собі. Посадовивши своїх вождів у Кремлі, могли конструювати людей, звички, традиції лише з того матеріалу, який знайшли під рукою, і, що найгірше, самі були матеріалом, виліпленим духом їхньої землі». У подальшому поет лише переконувався в правильності своїх висновків, бо повсякдення раз-по-раз підтверджувало, що народжена революцією жорстокість і вульгарність, трагедія і кривавий гротеск стали незмінними атрибутами радянського внутрішнього життя й нав'язаного східноєвропейським країнам «соціалістичного раю»¹⁸.

Думаючи про Росію, Мілош водночас думав про Польщу, в якій російський слід постійно нагадував про себе. Особливо після Другої світової війни, коли країна фактично перетворилася на сателіта Радянського Союзу й увібрала значною мірою стиль радянського повсякдення: «ПНР вдалося створити специфічну суміш безперечних істин, пристосованих до місцевих обставин. Насамперед то була теза про геополітично детерміновану тривалість існуючого стану речей. З неї випливало, що справжній центр влади був і завжди буде в Москві. До цього додавалося поважну дозу патріотизму: індустріалізація, охорона від німецьких спокус із Заходу, держава, що підтримує народну культуру»¹⁹. Цей стиль і спосіб мислення, нав'язаний радянською ідеологією, надто глибоко проник у тканину польського суспільства, що й зафіксує Мілош наприкінці дев'яностих років: «Але й у Варшаві 1990 років фраза про те, що російський комунізм був настільки ж злочинною системою, як нацизм, спричинилася б до такої хвилі обурення, що неминуче виникали підозри про існування цілих пластів несвідомої прив'язаності до ідола»²⁰. У його розу-

мінні польська месіанська ідея – нічим не краща за ідею російського народу як народу-богоносця. Однак критика Польщі є скоріше для Мілоша способом подолати внутрішній біль за долю своєї батьківщини. Відповідно Ірена Грудзинська-Гросс слушно зазначає: «Незважаючи на критику “слабкості” своєї країни, Мілош не підтримує російську “силу” ні в історії, ні в літературі»²¹. Його ставлення до Росії завжди було настороженим.

Зважаючи на цю настороженість, Світлана Мусієнко робить висновок: «Очевидно, упродовж свого життя поет не позбувся суперечливого ставлення до Росії і вів постійну суперечку сам із собою. Для нього Росія – це простори, краса природи й дивовижна література від Пушкіна до Бродського – з одного боку, і Росія – політичний диктат і національне гноблення – з іншого. У художніх творах, есеях і публіцистиці, присвячених Росії, Мілош виявляв глибоко особистий підхід, пропускаючи пережите крізь серце героя. Складне почуття поєднання любові й ненависті до цієї країни він майстерно відтворив у творчості, зберігши в ній історичну й родову правдивість у поєднанні з властивою небайдужій творчій людині психологічно напруженою»²². Вагомих підстав любити Росію в Мілоша не було. Визнаючи глибинний характер її філософії та літератури, особливо в опануванні причин і наслідків зла, поет постійно витримував з нею дистанцію, про що він, зокрема, пише в нарисі, присвяченому творчості Марії Родзевичівни: «Політика як царської, так і післяреволюційної Росії, дійсно, лиш в одному виявляє дивовижну послідовність: у депортаціях поляків з історичної Литви й України в Росію. Тож дорога в Сибір, – як реальна, що її описує автор, так і уявна у вигляді тла, – виявляє різницю актуальності для нас, хто ще пам’ятає депортації 30-х і 40-х років XX ст. Утім, у російських комуністів були й свої причини для депортацій, не тільки національні: вони вважали, що “польськість” неможливо поєднати з комунізмом, вона ніби за своєю природою йому суперечить»²³. Він вважає, що Росії значно важче буде подолати ті суспільно-політичні проблеми, які поступово долає Польща.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Мілош ніколи не вірив у те, що Росія зможе бути демократичною. На його думку, попри історичні трансформації притаманних їй політичних режимів, вона є незмінно агресивним географічним простором, що продукує «поневолений розум» і виявляється «в діяльності по створенню специфічного суспільно-політичного порядку, неприйнятті свободи особистості, схильності вірити у фатум як історичну необхідність»²⁴. У його розумінні Росія не піддається здоровому глуздові. Й в одному з останніх своїх інтерв’ю поет зауважив, що після трагедії на Дубровці йому доведеться вивчати Росію заново. Відповідно він вважав, що в майбутньому ця країна якщо й зміниться, то буде не «сахаровською», а скоріше – «солженіцинською». Зважаючи на зазначене, в умовах розв’язаної Росією 24 лютого 2022 року війни проти України й виклику всьому цивілізованому світові, важливим для українців є осмислення проблем Східної («іншої») Європи у творчій спадщині Чеслава

Мілоша з тим, щоб спробувати віднайти відповідь на питання, яке нас незмінно хвилює: «Чим є для України шлях до Європи?». Це надзвичайно важливо з огляду на те, що, так само як Чеслав Мілош, українська людина через пошуки «іншого неба, іншої землі» прагне повернутися до самої себе, щоб убезпечити себе від подальшого духовного спустошення. Звідси важливими перспективними завданнями для нас є з'ясування на основі осмислення спадщини Ч. Мілоша ролі творчої особистості в історії та її відповідальності за висловлені ідеї; обґрунтування важливості мовного питання для національного розвитку й самореалізації людини; виявлення чинників і наслідків тоталітарного панування на східноєвропейському просторі; привернення уваги до гострополітичних і соціальних проблем історичного й сучасного розвитку; з'ясування потреб і перспектив формування майбутнього співжиття людини і людства.

1. Miłosz Cz. Rosja. Widzenia transoceaniczne. Tom I. Dostojewski – nasz współczesny. Warszawa: Zeszyty Literackie, 2010. S. 279. 2. Ушинскене В. Мілош и Россия. *Slavistica Vilnensis*. 2011. Kalbotyra 56 (2). С. 79. 3. Помяновский Е. Мілош и Бесы. О книге Чеслава Мілоша «Россия». *Горбаневская Н. Мой Мілош*. Москва: Новое изд-во, 2012. С. 421. 4. Мілош Ч. Земля Ульро: Есе / пер. з польсь. Київ: Юніверс, 2015. С. 229. 5. Мілош Ч. Преподаяв Достоевского. *Горбаневская Н. Мой Мілош*. Москва: Новое изд-во, 2012. С. 317. 6. Ушинскене В. С. 82–83. 7. Мілош Ч. Достоевский и западное религиозное воображение. *Горбаневская Н. Мой Мілош*. Москва: Новое изд-во, 2012. С. 203. 8. Там само. С. 210–211. 9. Мілош Ч. Достоевский и Сартр. *Горбаневская Н. Мой Мілош*. Москва: Новое изд-во, 2012. С. 236. 10. Там само. С. 240. 11. Там само. С. 241. 12. Там само. С. 242. 13. Мілош Ч. Бедный камер-юнкер. *Горбаневская Н. Мой Мілош*. Москва: Новое изд-во, 2012. С. 175. 14. Там само. С. 174. 15. Грудзинская-Гросс И. Мілош и Бродский: магнитное поле; пер. с польсь. М. Алексеевой. Москва: Новое литературное обозрение, 2013. С. 117. 16. Мілош Ч. Родинна Європа / пер. з польсь. Лідія Стефановська та Юрій Іздрик. Львів: Літопис, 2007. С. 137. 17. Там само. С. 148. 18. Там само. С. 172. 19. Мілош Ч. Абетка. Харків: Треант, 2010. С. 79. 20. Там само. С. 81. 21. Грудзинская-Гросс. С. 118. 22. Мусиенко С. Ф. Россия в жизни и творчестве Чеслава Мілоша. *День и вся жизнь. Светлой памяти Виктора Александровича Хорева посвящается...*: сб. науч. работ / Учреждение образования «Гродненский гос. ун-т им. Янки Купалы»; ред. коллегия: С. Ф. Мусиенко [и др.]. Гродно: ЮрСаПринт, 2013. С. 189. 23. Мілош Ч. Поиск Отчизны / пер. с польсь. Анатолия Нехая. Санкт-Петербург: Европейский Дом, 2011. С. 17–18. 24. Miłosz C. Rosja. Widzenia transoceaniczne. S. 279.

References

1. Miłosz C. Russia. Transoceanic visions. Tom I. Dostojewski – our community. Warsaw: Zeszyty Literackie, 2010. S. 279. [pol]. 2. Ushinskene V. Milosh and Russia. *Slavistica Vilnensis*. 2011. Kalbotyra 56 (2). S. 79. 3. Pomyanovsky E. Milosh and the Devils. About Czeslaw Miłosz's book "Russia". *Gorbanevskaya N. My Milos*. Moscow: Novoe izd-vo, 2012. S. 421. [rus]. 4. Milosch C. Land of Ulro: Essays / trans. of Polish. Kyiv: Universe, 2015. S. 229. [ukr]. 5. Milosh Ch. Teaching Dostoevsky. *Gorbanevskaya N. My Milos*. Moscow: Novoe izd-vo, 2012. S. 317. [rus]. 6. Ushinskene V. Ibid. Pp. 82–83. 7. Milosch C. Dostoevsky and the Western religious imagination. *Gorbanevskaya N. My*

Milos. Moscow: Novoe izd-vo, 2012. S. 203. [rus]. **8.** Ibid. Pp. 210–211. **9.** Milosz C. Dostoevsky and Sartre. Gorbanevskaya N. My Milos. Moscow: Novoe izd-vo, 2012. S. 236. [rus]. **10.** Ibid. S. 240. **11.** Ibid. S. 241. **12.** Ibid. S. 242. **13.** Milos C. Poor cadet. *Gorbanevskaya N. My Milos*. Moscow: Novoe izd-vo, 2012. S. 175. [rus]. **14.** Ibid. P. 174. **15.** Grudzinskaya-Gross I. Milosh and Brodsky: magnetic field; lane with Polish. M. Alekseeva. Moscow: New Literary Review, 2013. P. 117. [rus]. **16.** Milosch C. Family Europe / trans. of Polish. Lydia Stefanovska and Yuriy Izdryk. Lviv: Litopys, 2007. S. 137. [ukr]. **17.** Ibid. S. 148. **18.** Ibid. S. 172. **19.** Milosh C. Alphabet. Kharkiv: Treant, 2010. S. 79. [ukr]. **20.** Ibid. P. 81. **21.** Grudzinskaya-Gross I. Ibid. S. 118. **22.** Musienko S. F. Russia in the life and work of Czeslaw Milosz. *Day and whole life. The bright memory of Victor Alexandrovich Khorev is visited...*: Sat. scientific works / Educational institution "Grodno state. University of Yankee Dome"; ed. board: SF Musienko [etc.]. Grodno: YurSaPrint, 2013. S. 189. [rus]. **23.** Milosh Ch. Search for the Fatherland / trans. with Polish. Anatoly Nekhaya. Sankt-Peterburh: European House, 2011. Pp. 17–18. [rus]. **24.** Miłosz C. Russia. Transoceanic visions. S. 279. [rus].

Volodymyr Horbatenko. Messianism as a political disease: Czesław Miłosz about Russia

The proposed article examines the phenomenon of political messianism on the basis of reflections on Russia by the Polish poet and political thinker Czesław Miłosz. The dual nature of the Russian national consciousness is shown; the peculiarities of the thinker's interpretation of the political determinants of F. Dostoevsky's work are revealed; the defining factors of Soviet totalitarianism, formed under the influence of the Russian national idea, were revealed. Prospects for further socio-political development of Russia have been clarified.

An analysis of the Polish thinker's work showed that Miłosz never believed that Russia could be democratic. According to him, despite the historical transformations of its inherent political regimes, it is invariably an aggressive geographical space that produces a «captive mind» and is manifested in the creation of a specific socio-political order; rejection of individual freedom, the tendency to believe in fate as a historical necessity. In his view, Russia does not succumb to common sense. And in one of his last interviews, the poet noted that after the tragedy in Dubrovka, he will have to study Russia again. Accordingly, he believed that in the future, if this country changes, it will not be «Sakharov», but rather – «Solzhenitsyn».

Given the above, in the context of Russia's war against Ukraine on February 24, 2022 and the challenge to the entire civilized world, it is important for Ukrainians to understand the problems of Eastern («other») Europe in the creative heritage of Czesław Miłosz in order to find answers, which invariably worries us: «What is the path to Ukraine for Ukraine?». This is extremely important given that, like Czesław Miłosz, the Ukrainian man, in search of «another heaven, another earth,» seeks to return to himself in order to protect himself from further spiritual devastation. Hence, the important perspective tasks for us are to find out on the basis of understanding the legacy of C. Miłosz the role of the creative personality in history and its responsibility for the expressed ideas; substantiation of the importance of the language issue for national development and human self-realization; identifying the factors and consequences of totalitarian rule in Eastern Europe; drawing attention to the acute political and social problems of historical and modern development; clarifying the needs and prospects for the formation of future coexistence of man and humanity.

Key words: messianic worldview, political messianism, national idea, national consciousness, Russian communism, Russian culture.